

مسئولیت مدنی اولیا و سرپرستان در قبال مدلینگ کودکان در فضای مجازی

محمد شمس (نویسنده مسئول)

کارشناسی ارشد حقوق خصوصی، دانشکده حقوق، دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران.

mshms453@gmail.com

امیرحسین اقبالی

کارشناسی ارشد حقوق خصوصی، دانشکده حقوق، دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران.

Amireghbal13788@gmail.com

محمد بولحق

کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق، دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران.

mhmdblhgh@gmail.com

چکیده

گسترش فضای مجازی با وجود مزایای بسیاری که در جهت تسهیل ارتباطات و تسریع انتقال داده‌ها دارد، موجب ایجاد پدیده‌های نوینی شده است که گاهی اوقات آسیب‌های بسیاری در پی دارد. با عنایت به اینکه اساساً مدلینگ یک شغل حرفه‌ای است که اقتضائات مخصوص به خود را نیز دارد، ورود کودکان به این عرصه، منجر به ضررهای بسیاری می‌شود. فلذا باتوجه به اینکه معمولاً والدین و سرپرستان کودک هستند که او را به‌سوی مدل‌شدن سوق می‌دهد، این پژوهش که به روش توصیفی و تحلیلی تهیه و تنظیم شده است به دنبال پاسخ به این سؤال کلیدی و مهم است که در صورتی که آسیبی به کودک به دلیل مدل‌شدن در فضای مجازی وارد شود، والدین در قبال آن به چه نحوی مسئول هستند. در این پژوهش با بررسی مبانی حقوقی و فقهی موجود در زمینه مسئولیت مدنی و طرح شبهات راجع به عدم مسئولیت مدنی والدین، ضمن طرح آسیب‌های ناشی از مدلینگ به سؤال اصلی مذکور پاسخ داده خواهد شد. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که والدین به‌عنوان سرپرستان قانونی کودکان، در قبال حفظ حقوق و سلامت فرزندان مسئولیت دارند و در صورت ورود آسیب به کودک، باید هم از لحاظ مالی و هم از لحاظ حیثیتی پاسخگو باشند. در نهایت، این پژوهش بر لزوم تدوین قوانین جامع و شفاف در زمینه فعالیت‌های کودکان در فضای مجازی، افزایش آگاهی‌بخشی به والدین، و نظارت بیشتر بر شبکه‌های اجتماعی تأکید می‌کند تا از آسیب‌های ناشی از مدلینگ کودکان جلوگیری شود و حقوق آن‌ها به طور کامل حفظ گردد.

کلمات کلیدی: مدلینگ کودکان، حریم خصوصی، مسئولیت مدنی والدین، فضای مجازی، حقوق کودک.

Civil Liability of Parents and Guardians Regarding Child Modeling on Social Media

Abstract

Despite the many benefits it has in facilitating communication and accelerating data transfer, the expansion of cyberspace has led to the creation of new phenomena that sometimes cause many harms. Considering that modeling is basically a professional job that also has its own specific requirements, the entry of children into this field leads to many losses. Therefore, considering that it is usually the child's parents who push him towards modeling, this research seeks to answer this key and important question: if a child is harmed due to modeling in cyberspace, how are parents responsible for it? In this research, the main question will be answered by examining the existing legal and jurisprudential foundations in the field of civil liability and raising doubts about the lack of civil liability of parents, while raising the harms caused by modeling. The findings of this research show that parents, as legal guardians of children, are responsible for protecting the rights and health of their children and must be held accountable if harm is caused to the child. Finally, this research emphasizes the need to formulate comprehensive and transparent laws regarding children's activities in cyberspace, increase parental awareness, and monitor social networks more closely to prevent harm caused by child modeling and fully protect their rights. The present research is written with a theoretical approach and a descriptive-analytical method based on library data.

Keywords : Children, Privacy, Parental Civil Liability, Cyberspace, Children's rights.

مقدمه

پیشرفت فناوری در حوزه فضای مجازی از جهات مختلف منجر به ایجاد مسائل گوناگون حقوقی شده است که در بستر آن مشاغل بسیاری شروع به فعالیت کرده‌اند. یکی از انواع مهم تبلیغات که ابتدا در غرب و سپس در سایر کشورها رواج پیدا کرد، مدلینگ می‌باشد. از مشاغل پرطرفداری که بسیار در عرصه فضای مجازی گسترش پیدا کرده است، مدلینگ مجازی است که افراد با تولید محتوا به دنبال تجارت و کسب سود از این طریق هستند. به دلیل مطلوبیت اقتصادی که این حوزه از مشاغل از آن برخوردار است و همین اینکه فرد با این اقدام ممکن است به یک چهره معروف تبدیل شود، به تدریج مدلینگ مجازی در سنین پایین و کودکان نیز گسترش پیدا کرده است.

با عنایت به این موضوع که کودک در بستر خانواده و در تعامل با اعضای خانواده به‌ویژه پدر و مادر رشد پیدا می‌کند، لذا مهم‌ترین نهادی که کودک نخستین اثرپذیری و اثرگذاری را دریافت می‌کند، خانواده است. حال با توجه به موضوع پژوهش حاضر، والدین کودک در سوق دادن کودکان به سمت مدل شدن در فضای مجازی نقش به‌سزایی دارند. نکته حائز اهمیت آن است که والدین کودک باید موجبات رشد و تعالی شخصیتی کودک را فراهم کنند، و گاهی به بهانه معروف شدن یا کسب سود و درآمد، حقوق کودکان خود را نادیده می‌گیرند که ممکن است منجر به ایجاد آسیب‌هایی بشوند که گاهی جبران‌ناپذیر هستند.

پژوهش حاضر در پی آن است که به این سؤال مهم و کلیدی پاسخ دهد که والدین در قبال آسیب‌های وارده در اثر مدلینگ کودکانشان در بستر فضای مجازی، مسئولیت مدنی دارند یا خیر به فراخور بحث آسیب‌های ناشی از مدلینگ مطرح شده و مباحث زیر بنایی مسئولیت مدنی والدین در فقه و حقوق مورد بررسی قرار می‌گیرد. این اثر با رویکرد نظری و به روش توصیفی - تحلیلی مبتنی بر داده‌های کتابخانه‌ای نگاشته شده است.

در موضوع پژوهش حاضر، می‌توان به برخی از تحقیقات انجام شده اشاره داشت:

۱. احمدزاده، پارساپور، بادینی و عزیزی (۱۳۹۴) در مقاله «افول قاعده مصونیت والدین از مسئولیت مدنی در برابر فرزندان و شیوه‌های جبران خسارت، مطالعه تطبیقی در حقوق ایران و انگلیس» به بررسی قاعده مصونیت والدین از مسئولیت مدنی با رویکرد تطبیقی با حقوق انگلستان می‌پردازند و تحولات موجود در این عرصه را در حقوق ایران و انگلستان ذکر می‌کنند.

۲. عابدی، قبولی و سعیدی (۱۳۹۴) در مقاله «موانع مسئولیت مدنی والدین در برابر فرزندان» عوامل تحدید مسئولیت والدین در برابر فرزندان مورد مشخص کرده و به بررسی موانع عام و خاص آن پرداخته‌اند.

۳. یزدانی (۱۳۹۴) در پایان‌نامه «مسئولیت مدنی والدین در قبال زیان وارده به طفل» قوانین مختلف را مورد بررسی قرار داده است و به این نتیجه رسیده است که در هیچ یک از قوانین و مقررات، به طور خاص به مسئولیت مدنی والدین در صورت ورود ضرر به اطفال اشاره‌ای نشده است و بر اساس مواد موجود و قواعد عام حوزه مسئولیت مدنی به ارائه مطالب پرداخته است.

۴. موسوی، ادیبی و داداش‌نژاد (۱۳۹۸) در مقاله «بررسی مفهوم و کارکرد مدلینگ با تأکید بر آیات نهی‌کننده از تبرج» (موسوی و همکاران) رویکرد قرآن کریم و روایات اسلامی را نسبت به مدلینگ مورد بررسی قرار داده و قابلیت استفاده از آن در جامعه اسلامی را تبیین می‌کند.

۵. شریعتی، زمانیان و خلیلی (۱۴۰۰) در مقاله «انتشار تصاویر کودکان در فضای مجازی و تأثیر آن بر شخصیت‌سازی پیش از بلوغ ایشان، در پرتو حقوق ایران و مقررات بین‌المللی» ضمن طرح مسائل و موضوعات مربوط به حقوق کودک در زمینه انتشار تصاویر کودکان و بررسی آسیب‌های ناشی از آن، به این نتیجه می‌رسد که قانون باید نظارت کافی را در حمایت از کودکان داشته باشد.

۶. سماوی (۱۳۹۹) در پایان‌نامه «ماهیت، وضعیت و احکام استفاده از مدلینگ در تبلیغات بازرگانی مبتنی بر فقه امامیه، حقوق ایران و اتحادیه اروپا» سعی کرده است با دیدی وسیع‌تر و جامع‌تر به قوانین و مقررات حوزه تبلیغات بازرگانی و مدلینگ بپردازد و نیز مدلینگ را از بعد فقهی در تبلیغات بازرگانی مورد بحث و بررسی قرار دهد.

۷. مجلسی (۱۴۰۱) در پایان‌نامه «سیاست جنایی ایران در قبال مدلینگ کودکان در فضای مجازی» نحوه مواجهه سیاست جنایی ایران نسبت به مدلینگ کودکان در فضای مجازی مورد بررسی قرار داده و به ذکر خلأهای و نقاط ضعف موجود در سیاست کیفری تقنینی پرداخته است.

علی‌رغم پیشینه مذکور، این پژوهش از چند منظر حاوی مطالب و مباحث نوآورانه خواهد بود، اولاً، اکثر مطالعات پیشین به بررسی کلی مسئولیت مدنی والدین یا آسیب‌های عمومی ناشی از انتشار تصاویر و مدلینگ کودکان پرداخته‌اند، اما کمتر تمرکز دقیقی بر مسئولیت مدنی والدین و سرپرستان در قبال مدلینگ کودکان در فضای مجازی به‌عنوان یک فعالیت حرفه‌ای یا شبه حرفه‌ای داشته‌اند. این امر به‌ویژه با رشد سریع شبکه‌های اجتماعی و ظهور درآمدزایی از فعالیت‌های مدلینگ کودکان، اهمیت تازه‌ای پیدا کرده است. ثانیاً، تحقیقات قبلی عمدتاً تحلیل تطبیقی با حقوق کشورهای محدود مانند انگلستان یا اتحادیه اروپا ارائه داده‌اند، اما کمتر به ترکیب نگاه تطبیقی، فقهی و حقوقی با توجه به فضای مجازی پرداخته شده است. پژوهش پیش رو می‌تواند به یکپارچگی تحلیل حقوق ایران، قواعد عام مسئولیت مدنی، مقررات بین‌المللی حقوق کودک و آموزه‌های فقهی در زمینه مدلینگ دیجیتال کودکان بپردازد. ثالثاً، مطالعات پیشین اغلب بر آثار روانی و شخصیتی کودکان و کلیات آسیب‌ها تمرکز کرده‌اند، ولی نوآوری پژوهش پیشرو می‌تواند شامل تحلیل دقیق مسئولیت مدنی والدین در مواجهه با خسارت‌های مالی، حیثیتی و شخصیتی ناشی از مدلینگ آنلاین کودکان و بررسی راهکارهای جبران آن در حقوق ایران و الگوهای بین‌المللی باشد. رابعاً، پژوهش‌های گذشته خلأهایی در تبیین چارچوب قانونی و مقررات نظارتی و اجرایی در فضای مجازی داشته‌اند. این پژوهش می‌تواند با بررسی دقیق این خلأها، پیشنهاد الگوهای قانونی و راهکارهای سیاست‌گذاری و پیشگیری از سوءاستفاده یا آسیب به کودکان در مدلینگ دیجیتال ارائه دهد.

۱. مفهوم‌شناسی

باتوجه به موضوع پژوهش حاضر نیاز است تا مفهوم مدلینگ از بعد لغوی و اصطلاحی و نیز تعریف آن در فضای مجازی مورد تبیین قرار گیرد که در این بخش به این موضوع پرداخته خواهد شد.

۱-۱. مفهوم مدلینگ

با عنایت به اینکه مدلینگ از واژه مدل اخذ شده است، به معنی مدل و مدلینگ اشاره می‌شود. در برخی از لغت‌نامه‌ها مدل به معنای: الگو، نمونه، سرمشق، کتاب نقاشی که در مدارس دانش‌آموزان از روی آن طراحی و نقاشی کنند. هر چیز و هر کس اعم از مجسمه و انسان و غیره که در برابر هنرمند قرار گیرد تا از روی آن نقاشی کند و یا مجسمه بسازد، آمده است.

برخی دیگر از لغت‌شناسان، معتقدند که مدل عبارت است از: ۱. سبک یا شیوه ساختن چیزی: مدل ماشین، مدل خانه. ۲. طرح یا نمونه‌ای که چیزی را از روی آن می‌سازند، الگو. ۳. فرد یا شخصی که در تهیه یک اثر هنری، به عنوان الگو به کار گرفته شود. ۴. شخصی که از چهره یا اندام او، در کارهای هنری، آموزشی، و تبلیغاتی استفاده شود.^۱ نزدیک‌ترین معنی به واژه مدلینگ همان معنی چهارمی است که در ذیل واژه مدل در لغت‌نامه عمید آورده شده است. مدلینگ از منظر اصطلاحی نیز عبارت است از شغلی که در آن فردی که مدل نام دارد به ترویج یا نمایش یا تبلیغ یک کالا یا خدمت نقش بازی می‌کند؛ لذا در اصطلاح مدل فردی است که شغلش نمایش نوعی از حالت فیزیکی بدن ایده‌آل انسان در حیطه هنر و تجارت و... می‌باشد.^۲ مدلینگ شاخه‌های مختلفی دارد و هر کس متناسب با استعداد خود وارد یکی از شاخه‌ها می‌شود.

در خصوص مفهوم مدلینگ در فضای مجازی نیز باید گفت که امروزه با گسترش فضای مجازی دامنه این امر بسیار گسترده‌تر شده است و تفاوت‌های بسیاری بین مفهوم مدلینگ در شکل معمول و مدلینگ در فضای مجازی وجود دارد. چرا که اولاً مدلینگ در حالت معمول آن یک شغل حرفه‌ای است و افراد با ویژگی‌های خاص و یا توانایی‌هایی خاصی معمولاً وارد این حوزه می‌شوند درحالی که مدل شدن در فضای مجازی رنگ‌وبویی حرفه‌ای ندارد و افراد مختلف در رده‌های سنی مختلف می‌توانند در قالب یک مدل به تبلیغ یک محصول بپردازند. از این جهت است که این امکان برای خانواده‌ها نیز ایجاد می‌شود که با انگیزه‌های مختلف، از فرزندان خود به عنوان مدل استفاده کنند و اقدام به تولید محتوا در این زمینه کرده و در نهایت منجر به معروف شدن و عایدات مالی برای ایشان می‌شود؛ لذا باتوجه به جامع مطالب ذکر شده، در نظر نگارنده مدلینگ در فضای مجازی عبارت است از: نمایش گرایش‌ها، فرهنگ‌ها، سلیقه‌ها و اندیشه‌های مختلف در موضوعات و زمینه‌های مختلف مثل پوشش، زیبایی و... در قالب و بستر فضای مجازی جهت جلب توجه مخاطب.

۱. حسن عمید، فرهنگ فارسی، جلد دوم، (تهران: امیرکبیر، ۱۳۹۳)، ۸۷.

۲. امیرزبده، راهنمای عملی مدلینگ، بر اساس الگوهای ایرانی و اسلامی، (تهران: پردیس علم، ۱۳۹۶)، ۷۳.

مدلینگ کودکان از یک سو به معنای فعالیت تجاری است که کودکان در آن به عنوان «مدل» برای نمایش، تبلیغ یا ترویج کالاها و خدمات به کار گرفته می‌شوند، و از سوی دیگر در پیوند با حقوق کار کودک، بهره‌کشی اقتصادی و مدیریت درآمد فعالیت‌های کودک، چالش‌های حقوقی و اخلاقی قابل توجهی را مطرح می‌کند. در منابع بین‌المللی وقتی از حق کودکان و حفاظت از آنها صحبت می‌شود، اساساً دو محور کلیدی وجود دارد: الف) ممنوعیت بهره‌کشی اقتصادی و کارهای مضر برای رشد و توسعه کودکان، و ب) حفاظت از حقوق کودکان با طراحی سازوکارهای اجرایی و نظارتی ملموس. در اسناد بین‌المللی نظیر کنوانسیون حقوق کودک و کنوانسیون‌های سازمان بین‌المللی کار از کودکان به عنوان افرادی که باید از استثمار اقتصادی و انجام هرگونه کار یا فعالیتی که سلامت، ایمنی، آموزش یا رشد آنها را تحت تأثیر قرار دهد، محافظت شوند، نام برده شده است؛ مثلاً کنوانسیون حقوق کودک تصریح می‌کند که کودکان حق دارند از بهره‌کشی اقتصادی و کاری که با آموزش، سلامت یا توسعه‌شان تداخل دارد، محافظت شوند و دولت‌ها باید چنین حمایت‌هایی را فراهم کنند. کار کودک نیز به طور مشخص به فعالیت‌هایی گفته می‌شود که موجب محرومیت از دوران کودکی، آسیب جسمی یا روانی، و اختلال در تحصیل می‌گردد. سازمان بین‌المللی کار نیز تعریف می‌کند که کار کودک شامل هرگونه فعالیتی است که برای سن کودک نامناسب است و به جای بازی و آموزش می‌نشیند؛ در متن کنوانسیون‌های سازمان بین‌المللی کار برای نمونه، انجام کارهای سخت یا مضر برای کودکان زیر سن قانونی ممنوع شده است. مدلینگ کودکان در عمل یک حرفه رسمی و قانونی در بسیاری از کشورها است و کودک به عنوان نیروی انسانی در صنعت تبلیغات و مد به کار گرفته می‌شود؛ یعنی کودک به صورت قراردادی برای نمایش یا تبلیغ کالا، پوشاک و محصولات به کار گرفته می‌شود و درآمدی نیز به دست می‌آورد.

در دهه‌های اخیر، ظهور پدیده‌های جدید مثل کودک اینفلوئنسر و حضور کودکان در رسانه‌های اجتماعی برای کسب درآمد، باعث شده برخی حقوق‌دانان و مدافعان حقوق کودک بر لزوم تدوین قوانین خاص برای پوشش این فعالیت‌ها تأکید کنند؛ به عنوان مثال، در فرانسه و برخی مناطق دیگر قوانین ویژه‌ای تصویب شده‌اند که هدفشان حفاظت از تصویر، درآمد و منافع مالی کودکان در رسانه‌ها است تا از استثمار و نادیده گرفته شدن حقوق آنها جلوگیری شود؛ لذا از منظر حقوق بین‌الملل، هرچند مدلینگ کودکان به طور صریح در اسناد کنوانسیون‌های سازمان بین‌المللی کار یا کنوانسیون حقوق کودک تعریف نشده، اما اصول کلی حقوق کودک نه فقط به ممنوعیت کارهای مضر برای رشد و آموزش کودکان بلکه به جلوگیری از استثمار اقتصادی و حفظ کرامت و حریم خصوصی آنها تأکید دارد؛ فعالیت‌هایی مانند مدلینگ یا حضور اقتصادی در رسانه‌ها زمانی قابل پذیرش هستند که به بهترین منافع کودک احترام گذاشته شود، شامل حفاظت از سلامت روانی و اجتماعی، نظارت قانونی بر شرایط کار، و مدیریت درست درآمدهای حاصل از فعالیت‌های اقتصادی کودک.

۱-۲. مفهوم فضای مجازی

در تعریف فضای مجازی نکته لازم توجه آن است که ارائه تعریف دقیق و جامع و بدون نقص امری دشوار است، با توجه به ذو ابعاد بودن فضای مجازی، نویسندگان مختلف از ابعاد مختلفی به تعریف فضای مجازی پرداخته‌اند که در ادامه چند مورد از تعاریف موجود ذکر خواهد شد. یکی از ویژگی‌هایی فضای مجازی تعاملی بودن و داشتن قابلیت تعامل طرفینی در آن است که در آن ارتباطات در شبکه‌های رایانه‌ای اتفاق می‌افتد.

برخی از نویسندگان معتقدند که به جای فضای مجازی از فضای سایبر باید استفاده شود. «بهتر است که به جای فضای مجازی، فضای سایبر استفاده شود؛ زیرا فضای سایبر، فضای مجازی نیست، ولی به جهت استفاده حداکثری در عرف تخصصی و عامه و تبادل عبارت فضای مجازی در اذهان از عبارت فضای مجازی استفاده می‌شود. فضای مجازی محیط الکترونیکی واقعی است که ارتباطات انسانی به شیوه‌های سریع و واقعی فراتر از مرزهای جغرافیایی و با ابزار خاص خود در آن زنده و مستقیم روی می‌دهد.»^۳

در کتاب شبکه عنکبوتی تعریفی که از فضای مجازی شده است که به نظر می‌رسد تعریف نسبتاً دقیق‌تری نیز می‌باشد به این نحو است: «فضای مجازی عبارت است از محیطی که در آن برقراری ارتباطات، رؤیت و انتقال اطلاعات (به صورت غیر قابل لمس و با اشغال اندکی از محیط قابل لمس) در ساختارها و قالب‌هایی به عنوان خدمات به انسان‌ها، طراحی و کنترل می‌شود؛ بنابراین، کلیه خدمات، ابزارهای سخت و نرم، محتواها، ارتباطات، قالب‌ها و... دنیای اطلاعات و ارتباطات، شامل فضای مجازی می‌شود.»^۴

از منظر نگارنده، فضای مجازی به محیطی غیر ملموس و مبتنی بر فناوری گفته می‌شود که از طریق شبکه‌های رایانه‌ای و اینترنت ایجاد می‌شود و امکان تعامل، تبادل اطلاعات، ارتباطات، و انجام فعالیت‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی را بدون حضور فیزیکی افراد فراهم می‌کند. این فضا شامل شبکه‌های اجتماعی، وبگاه‌ها، پیام‌رسان‌ها و سایر بسترهای دیجیتال است که در آن زندگی اجتماعی در قالب داده و محتوا جریان می‌یابد.

۱-۳. مفهوم مسئولیت والدین و سرپرستان در قبال کودک از رویکرد حقوق ایران

در نظام حقوقی ایران، مسئولیت والدین و سرپرستان در قبال کودکان بر پایه اصول فقهی، قوانین مدنی و کیفری، و تعهدات بین‌المللی مانند کنوانسیون حقوق کودک شکل گرفته است. این مسئولیت‌ها شامل تأمین نیازهای مادی و معنوی کودک، حفاظت از سلامت و امنیت او، و تضمین رشد و تربیت مناسب است. قانون مدنی ایران، به ویژه مواد مربوط به حضانت و ولایت، محور اصلی این مسئولیت‌ها را تشکیل می‌دهد. ماده ۱۱۶۸ قانون مدنی، حضانت را هم حق و هم تکلیف والدین می‌داند، به این معنا که والدین موظف‌اند تا زمانی که کودک به سن قانونی نرسیده، از او مراقبت کنند، نیازهایش را برآورده سازند و در جهت مصلحت او عمل کنند. این ماده تأکید دارد که حضانت شامل تأمین معاش، آموزش، و سلامت جسمی و روانی کودک است. ماده ۱۱۷۳ قانون مدنی نیز شرایط سلب حضانت را

^۳ مجید عباسی و حسین مرادی، «جنگ سایبر از منظر حقوق بین‌الملل بشردوستانه» نشریه مجلس و راهبرد، ۲۲ (۱۳۹۴): ۴۴.

^۴ محمد، کهوند، شبکه عنکبوتی، (قم: ذکر، ۱۳۹۵)، ۲۹.

مشخص کرده و می‌گوید اگر والدین یا سرپرستان به دلیل اهمال، سوءرفتار یا ناتوانی، سلامت جسمی یا تربیت اخلاقی کودک را به خطر بیندازند، دادگاه می‌تواند حضانت را از آنها سلب کند. این نشان‌دهنده اهمیت حفاظت از کودک در برابر آسیب‌های ناشی از قصور والدین است.^۵

علاوه بر قانون مدنی، قانون حمایت از کودکان و نوجوانان (۱۳۹۹) مسئولیت‌های کیفری والدین و سرپرستان را در صورت سوءاستفاده یا بی‌توجهی به کودک تشریح می‌کند. بر اساس ماده ۲ این قانون، هرگونه آزار جسمی، روانی یا اخلاقی کودک، یا ممانعت از تحصیل او، جرم‌انگاری شده و والدین یا سرپرستان متخلف ممکن است با مجازات‌هایی مانند حبس یا جریمه مواجه شوند. این قانون همچنین بر وظیفه والدین در جلوگیری از بهره‌کشی اقتصادی کودک، مانند به‌کارگیری او در مشاغل زیان‌بار، تأکید دارد. ماده ۴ قانون مذکور، هرگونه استثمار کودک را ممنوع کرده و سرپرستان را مسئول حفاظت از کودک در برابر این آسیب‌ها می‌داند.

ماده ۷ قانون مسئولیت مدنی^۶ نیز به بیان مسئولیت اشخاصی پرداخته است که نگهداری و مواظبت از مجنون یا صغیر را بر عهده دارند. این ماده تصریح می‌کند که والدین نه تنها به دلیل رابطه خویشاوندی بلکه به خاطر سمت سرپرستی خود مسئول جبران خسارت ناشی از اعمال زیان‌بار فرزندانانش هستند؛ بنابراین، اگر کودک اقدام به انجام عملی کند که منجر به آسیب یا خسارت به دیگران شود، والدین موظف‌اند تا جبران خسارت کنند.

اساساً ویژگی‌های ذاتی فضای مجازی مانند عمومی بودن محتوا، ماندگاری داده‌ها و قابلیت بازنشر نامحدود، ماهیت و دامنه مسئولیت مدنی والدین را در قبال فعالیت‌های فرزندان، به‌ویژه در پدیده‌ای مانند مدلیت‌نگ کودک، به‌صورت کیفی دگرگون می‌کند و آن را از موقعیت‌های سنتی غیر قابل‌قیاس می‌سازد. در محیط سنتی، حضور کودک در تبلیغات یا فعالیت‌های نمایشی معمولاً محدود به زمان، مکان و مخاطبان مشخص است و آثار آن پس از پایان اجرا عملاً خاتمه می‌یابد، اما در فضای مجازی انتشار تصویر و هویت کودک وارد چرخه‌ای می‌شود که کنترل آن از دست والدین و حتی پلتفرم‌ها خارج است؛ محتوای منتشرشده قابلیت ذخیره، تکثیر، دست‌کاری، پیوند خوردن با داده‌های دیگر و بازنشر در مقیاس جهانی را دارد و همین امر سبب می‌شود که زیان احتمالی نه تنها فوری بلکه مستمر و انباشتی باشد. از منظر مسئولیت مدنی، عنصر قابلیت پیش‌بینی ضرر در فضای مجازی بسیار گسترده‌تر است، زیرا والدین آگاه‌اند که انتشار تصویر یا فعالیت اقتصادی کودک در اینترنت می‌تواند به نقض حریم خصوصی، لطمه به حیثیت، سوءاستفاده تجاری، قلدری سایبری، بهره‌برداری جنسی ثانویه یا حتی سرقت هویت در آینده منجر شود، درحالی‌که در موقعیت سنتی چنین زنجیره‌ای از آثار معمولاً قابل‌تصور نیست؛ بنابراین، تقصیر والدین دیگر صرفاً در حد اجازه‌دادن به یک

^۵ فائزه طوقانی پور، فائزه، «جرایم والدین و سرپرستان قانونی علیه کودکان در نظام حقوقی ایران»، (تهران: نشر دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۲)، ۵۴.

^۶ ماده ۷ قانون مسئولیت مدنی: کسی که نگاهداری یا مواظبت مجنون یا صغیر قانوناً یا بر حسب قرارداد به عهده او می‌باشد در صورت تقصیر در نگاهداری یا مواظبت مسئول جبران زیان وارده از ناحیه مجنون و یا صغیر می‌باشد و در صورتی که استطاعت جبران تمام یا قسمتی از زیان وارده را نداشته باشد از مال مجنون یا صغیر زیان جبران خواهد شد و در هر صورت جبران زیان باید به نحوی صورت گیرد که موجب عسرت و تنگدستی جبران‌کننده نباشد.

فعالیت کوتاه‌مدت تلقی نمی‌شود، بلکه در قالب نقض تکلیف مراقبت تقویت‌شده تحلیل می‌شود؛ یعنی والدین مکلف‌اند نه فقط به سلامت فیزیکی کودک، بلکه به امنیت داده‌ای، حیثیت دیجیتال و آینده اجتماعی او نیز توجه کنند و کوتاهی در این حوزه می‌تواند مبنای مسئولیت مدنی گسترده‌تری قرار گیرد. ماندگاری داده‌ها سبب می‌شود که زیان ناشی از تصمیم والدین محدود به زمان کودکی نباشد و حتی در بزرگسالی کودک استمرار یابد، به گونه‌ای که تصویر یا محتوایی که امروز برای درآمد یا شهرت منتشر می‌شود، ممکن است سال‌ها بعد موجب تبعیض شغلی، فشار روانی یا نقض کرامت انسانی شود و همین استمرار، رابطه سببیت میان فعل والدین و ضرر آتی را تقویت می‌کند. از سوی دیگر، قابلیت بازنشر گسترده باعث می‌شود که دامنه زیان از رابطه خصوصی والد و کودک فراتر رود و به جامعه نامحدودی از اشخاص ثالث برسد، در نتیجه مسئولیت والدین از حیث شدت و گستره، ماهیتی اجتماعی پیدا می‌کند نه صرفاً خانوادگی. در مدلینگ کودک در فضای مجازی، کودک نه فقط اجراکننده بلکه به یک دارایی داده‌ای تبدیل می‌شود که تصویر، رفتار و هویت او به صورت مستمر در گردش اقتصادی پلتفرم‌ها قرار می‌گیرد و همین امر عنصر بهره‌کشی اقتصادی را تقویت می‌کند، زیرا سود کوتاه‌مدت والدین یا مدیران صفحه در برابر خطرات بلندمدت برای شخصیت و منافع عالی کودک قرار می‌گیرد. به همین دلیل قیاس این وضعیت با مدلینگ سنتی که در آن کنترل انتشار، مخاطب و زمان وجود دارد، از نظر حقوقی نادرست است؛ در فضای مجازی، مسئولیت مدنی والدین به دلیل افزایش قابلیت پیش‌بینی ضرر، تشدید تکلیف مراقبت، استمرار رابطه سببیت و گسترش دایره زیان، سنگین‌تر و پیچیده‌تر می‌شود و تصمیم والدین برای وارد کردن کودک به مدلینگ آنلاین می‌تواند نه تنها به عنوان یک انتخاب تربیتی، بلکه به عنوان یک رفتار پرخطر حقوقی با پیامدهای مسئولیت‌آور مستمر تحلیل گردد.

از منظر تعهدات بین‌المللی نیز، ایران در سال ۱۳۷۳ کنوانسیون حقوق کودک را پذیرفته و موظف است مطابق ماده ۳ آن، منافع عالی کودک را در تصمیم‌گیری‌های والدین و سرپرستان در اولویت قرار دهد. ماده ۱۹ کنوانسیون نیز والدین را مکلف می‌کند تا از کودک در برابر هرگونه آزار، غفلت یا سوءاستفاده محافظت کنند. این تعهدات در قوانین داخلی ایران، به ویژه در قانون حمایت از کودکان بی سرپرست و بدسرپرست (مصوب ۱۳۹۲)، بازتاب یافته است. این قانون، سرپرستان قانونی را موظف می‌کند تا شرایط زندگی مناسب، آموزش و حمایت عاطفی را برای کودکان فراهم کنند و در صورت قصور، امکان واگذاری سرپرستی به نهادهای دولتی یا خانواده‌های جایگزین وجود دارد.^۷

در فقه اسلامی که منبع اصلی قوانین ایران است، مفهوم «ولایت قهری» در ماده ۱۱۸۰ قانون مدنی به پدر و جد پدری اختیار و مسئولیت مراقبت از کودک را می‌دهد، اما این ولایت باید در راستای مصلحت کودک باشد. اگر والدین یا سرپرستان از این مسئولیت سوءاستفاده کنند، مراجع قضایی می‌توانند مداخله کنند. برای مثال، ماده ۱۱۷۷ قانون مدنی به والدین اجازه نمی‌دهد کودک را از حقوقش، مانند ارث یا دسترسی به امکانات آموزشی، محروم کنند. در عمل، چالش‌هایی مانند فقر، مشکلات فرهنگی و کمبود نظارت، گاهی اجرای این مسئولیت‌ها را دشوار می‌کند. با این حال،

^۷ مهرویه شجاع، مختصری پیرامون گستره حق والدین بر کودکان در حقوق موضوعه ایران و کنوانسیون حقوق کودک، (تهران: آذرفر، ۱۴۰۰)، ۲۹.

نظام حقوقی ایران با تلفیقی از قوانین مدنی، کیفری و تعهدات بین‌المللی، والدین و سرپرستان را به تأمین نیازهای جسمی، روانی و آموزشی کودک، حفاظت از او در برابر سوءاستفاده و بهره‌کشی، و تضمین رشد سالم او ملزم کرده و ضمانت اجرای قانونی برای تخلف از این وظایف پیش‌بینی کرده است.

۲. علل و انگیزه‌های گرایش به مدلینگ در کودکان

گرایش به مدلینگ در کودکان موضوعی چندبعدی است که در آن مسائل اقتصادی، فرهنگی، روان‌شناختی و حقوقی در هم تنیده‌اند. این پدیده با گسترش روزافزون رسانه‌ها و تبلیغات در سطح جهانی، ابعاد تازه‌ای یافته است. در ادامه، علل و انگیزه‌های گرایش به مدلینگ در کودکان با رویکردی علمی و حقوقی بررسی می‌شود:

۱. نقش جذابیت کودکان در نظام اقتصادی تبلیغات: کودکان به دلیل ویژگی‌های ظاهری و نمادین خود از جمله معصومیت و جذابیت اغلب برای جلب توجه مخاطبان در تبلیغات استفاده می‌شوند. از منظر اقتصادی، حضور کودکان در تبلیغات منجر به ایجاد ارتباطات عاطفی میان محصول و مخاطب می‌شود که اثربخشی پویش‌های بازاریابی را افزایش می‌دهد.

۲. بازاریابی هدفمند محصولات کودکان: شرکت‌ها با بهره‌گیری از کودکان در مدلینگ، بازار محصولات مرتبط با کودکان مانند پوشاک، اسباب‌بازی، و محصولات آموزشی را هدف قرار می‌دهند. این رویکرد بازاریابی نه تنها والدین بلکه خود کودکان را به عنوان مخاطب اصلی تحت تأثیر قرار می‌دهد.

۳. گرایش والدین به ارتقای وضعیت اقتصادی یا اجتماعی خانواده: والدین در بسیاری موارد نقش اصلی را در ورود کودکان به دنیای مدلینگ ایفا می‌کنند. این تصمیم ممکن است از انگیزه‌هایی مانند بهبود وضعیت اقتصادی یا تحقق آرزوهای والدین برای کسب شهرت و موفقیت اجتماعی ناشی شود.

۴. گسترش بازار دیجیتال و اینفلوئنسرهای کودک: ظهور شبکه‌های اجتماعی و پلتفرم‌های دیجیتال، بستری را فراهم کرده است که کودکان به اینفلوئنسرهای محبوب تبدیل شوند. این روند، والدین را ترغیب می‌کند که فعالیت مدلینگ کودکان خود را به عنوان یک منبع درآمد دنبال کنند.

۳. آسیب‌های ناشی از مدلینگ بر کودکان

آسیب‌های ناشی از استفاده از کودکان در مدلینگ در فضای مجازی توسط والدین را از منظر حقوقی می‌توان در چند دسته اصلی بررسی کرد که هر یک می‌تواند زمینه مسئولیت مدنی یا حتی کیفری والدین را فراهم کند. ابتدا باید توجه داشت که کودک، به دلیل سن و رشد روانی و اجتماعی خود، توانایی تصمیم‌گیری مستقل و آگاهی کامل از پیامدهای اقداماتش را ندارد و والدین یا سرپرستان قانونی موظف به حفظ منافع و حمایت از حقوق کودک هستند.

۳-۱. آسیب‌های روانی و شخصیتی

یکی از مهم‌ترین آسیب‌ها، آسیب روانی و شخصیتی است. انتشار تصاویر یا ویدئوهای کودکان در فضای مجازی می‌تواند منجر به تربیت شخصیتی تحت فشار، کاهش اعتماد به نفس، اضطراب و آسیب به هویت شخصی شود. از

منظر حقوقی، این نوع آسیب‌ها می‌تواند موضوع مسئولیت مدنی به دلیل ایجاد ضرر معنوی یا روانی باشد، حتی اگر هنوز آسیب مالی ملموس ایجاد نشده باشد. آسیب دیگر، نقض حقوق حریم خصوصی و حیثیت کودک است. کودکان به‌عنوان افراد کم‌سن، در برابر انتشار تصاویر خود در فضای عمومی آسیب‌پذیر هستند و والدین با انتشار این تصاویر، ممکن است بدون رضایت کافی کودک، حق حریم خصوصی وی را نقض کنند. این موضوع می‌تواند مبنای مسئولیت مدنی و حتی دعاوی مربوط به غرامت، جبران خسارت معنوی و کاهش حیثیت کودک باشد.

با فعالیت کودک در فضای مجازی در قالب مدلی‌نگ یک هویت مجازی برای وی ایجاد می‌شود که نکته قابل توجه آن است که «این هویت مجازی به‌نوعی تقریباً غیرقابل اصلاح است. از طرف دیگر ماندگاری دارد و همچنین می‌تواند به شکل گسترده و فزاینده‌ای در آینده توسط کارفرمایان مورد استفاده قرار بگیرد. یعنی جستجو در دنیای مجازی، از سوی کارفرمایان، برای متقاضیان کار یکی از متداول‌ترین بخش‌های مصاحبه‌های کاری در دنیای امروز است که این شامل آن بخش از هویت مجازی می‌شود که از کودکی فرد شکل داده‌اند. به دلیل غیرقابل حذف یا اصلاح بودن عکس‌ها و ویدئوهای به اشتراک گذاشته شده در فضای مجازی، می‌توانیم انتظار اثراتی را بر روی آینده شغلی، حرفه‌ای و کاری کودکان داشته باشیم.»^۸

۳-۲. آسیب‌های اجتماعی و امنیتی

همچنین، آسیب‌های اجتماعی و امنیتی نیز مهم است. انتشار تصاویر کودک در فضای مجازی، امکان سوءاستفاده‌های مختلف، آزار و اذیت آنلاین و قرار گرفتن کودک در معرض مخاطرات اجتماعی و حتی جرایم سایبری را افزایش می‌دهد. از منظر حقوقی، والدین در این زمینه می‌توانند مسئول جبران خسارت ناشی از کوتاهی در مراقبت و محافظت از کودک شناخته شوند.

۳-۳. آسیب‌های مدلی‌نگ بر کودکان از منظر تطبیقی فقهی

از نگاه تطبیقی و فقهی نیز، بسیاری از آموزه‌های اسلامی و مقررات داخلی ایران، والدین را مکلف به جلوگیری از تفرج و انتشار غیرضروری تصاویر کودکان می‌دانند و کوتاهی در این زمینه می‌تواند مبنای مسئولیت مدنی یا کیفری بر اساس قوانین حمایت از حقوق کودک و اصول عام مسئولیت مدنی باشد.

بنابراین، از منظر فقه اسلامی، والدین مکلف به جلوگیری از تفرج و انتشار غیرضروری تصاویر کودکان هستند، زیرا این موضوع با حفظ حریم خصوصی، عفت عمومی و سلامت روانی و جسمی کودک مرتبط است. در قرآن کریم، آیه ۳۳ سوره احزاب^۹ به‌صراحت تفرج را نهی کرده و آن را خودنمایی غیرمشروع می‌داند. مفسران مانند علامه طباطبایی تفرج را آشکار کردن زینت‌ها و خصوصیات ظاهری به‌گونه‌ای تفسیر کرده‌اند که جلب توجه نامناسب یا تحریک دیگران

^۸ مریم شریعی و معصومه زمانیان، «انتشار تصاویر کودکان در فضای مجازی و تأثیر آن بر شخصیت‌سازی پیش از بلوغ ایشان، در پرتو حقوق ایران و مقررات

بین‌المللی»، نشریه حقوق و مطالعات نوین، ۲۲ (۱۴۰۰): ۶۴.

^۹ وَرَبَّنَا هِيَ بُيُوتُنَا وَلَا تَرْجُزْنا فِيهَا بِالنَّجَاسَةِ الْأُولَىٰ وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا

را به دنبال داشته باشد.^{۱۰} این مفهوم در مورد کودکان نیز صدق می‌کند، زیرا انتشار تصاویر آن‌ها در فضای مجازی یا عمومی می‌تواند به سوءاستفاده، نقض حریم خصوصی یا آسیب‌های روانی منجر شود. فقهای مانند آیت‌الله مکارم شیرازی و آیت‌الله سیستانی در استفتائات خود تأکید کرده‌اند که والدین باید از انتشار تصاویر کودکان در فضای مجازی، به‌ویژه در مواردی که احتمال سوءاستفاده وجود دارد، خودداری کنند، مگر در موارد ضروری و با رعایت حدود شرعی.

در فقه اسلامی، والدین به‌عنوان سرپرست کودک، وظیفه حفظ جسم، روان و عفت او را بر عهده دارند. آیه ۶ سوره تحریم^{۱۱} والدین را به حفاظت از خود و خانواده در برابر آسیب‌ها دعوت می‌کند و تفاسیر شیعه، مانند تفسیر نمونه، این را شامل حفاظت از فرزندان در برابر خطرات جسمی، روانی و معنوی می‌دانند.^{۱۲} همچنین، روایاتی مانند حدیث «كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ» در وسائل‌الشیعه، مسئولیت والدین در قبال فرزندان را مورد تأکید قرار داده و این مسئولیت را شامل جلوگیری از هرگونه آسیبی، از جمله سوءاستفاده ناشی از انتشار تصاویر، می‌داند.

در مقایسه با سایر نظام‌های حقوقی اسلامی، مانند قوانین امارات و عربستان سعودی، انتشار تصاویر کودکان در فضای مجازی تحت نظارت دقیق قرار دارد. برای مثال، قانون جرایم سایبری امارات، انتشار تصاویر خصوصی بدون رضایت را جرم می‌داند که با فقه مالکی و حنفی همخوانی دارد.^{۱۳} در فقه حنبلی نیز، فقهای مانند ابن تیمیه بر حفظ کودکان در برابر آسیب‌های اجتماعی و اخلاقی تأکید کرده‌اند؛ بنابراین، انتشار غیرضروری تصاویر کودکان، به‌ویژه اگر به سوءاستفاده منجر شود، از نظر شرعی و قانونی جایز نیست.

۳-۴. آسیب‌های مدلینگ بر کودکان از منظر حقوقی

در این قسمت به بررسی برخی از مهم‌ترین آسیب‌های مدلینگ بر کودکان از منظر حقوقی خواهیم پرداخت، لذا این آسیب‌های حقوقی از جمله حق بر حریم خصوصی و حق بر تصویر در این مبحث مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۳-۴-۱. نقض حریم خصوصی

یکی از موضوعات بسیار مهمی که در اسناد بین‌المللی و قوانین اساسی بسیاری از کشورها بر لزوم حمایت از آن تصریح شده است حریم خصوصی می‌باشد. در تعریف حریم خصوصی آمده است: «حریم خصوصی را می‌توان قلمروی از زندگی انسان دانست که نوعاً یا عرفاً یا شخصاً، رضایت ندارد دیگران او را در آن قلمرو به انحای مختلف مورد تعرض قرار دهند».^{۱۴} یکی از مؤلفه‌هایی که در تعریف فوق نیازمند توجه است آن است که رضایت هر فرد، نقش

۱۰. محمد حسین طباطبایی، تفسیر المیزان، ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی، (تهران: رجا، ۱۳۹۸)، ۳۵۲.

۱۱. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقْوُذُوا النَّاسَ وَالْحِجَارَةَ عَلَيْهَا مَا بَدَّكُمْ عَلَاطُ سَيْدَاءَ لَّا يَغْنُصُونَ اللَّهُ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ.

۱۲. ناصر مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، (قم: دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۹۵)، ۳۳۹.

۱۳. طیبه بلوردی، حقوق کودک در اسلام همراه با تطبیق اجتماعی بر کنوانسیون حقوق کودک، (تهران: پارس کتاب، ۱۳۸۷)، ۱۱۷.

۱۴. باقر انصاری، حقوق رسانه، (تهران: سمت، ۱۳۹۷)، ۱۳۹.

مهم و کلیدی در تعیین حریم خصوصی وی دارد، به عبارت دیگر هر فرد با رضایت یا عدم رضایت خودش تعیین می کند که قلمرو حریم خصوصی وی تا چه حدی است.

در حقوق موضوعه نیز با وجود اینکه در سال های قبل قوانین و مقررات روشنی در حمایت از حریم خصوصی وجود نداشت؛ اما با ورود فناوری های ارتباطی نو به ایران و سو استفاده برخی از اشخاص، دولت اقدام به وضع قوانین و مقررات روشن در این زمینه کرد. به عنوان مثال در قانون مطبوعات از عبارت «اسرار شخصی»، در قانون مجازات اسلامی از عبارت «اسرار مردم»، قانون آزادی اطلاعات از عبارت های «داده های شخصی» و «حریم خصوصی» و قانون جرایم رایانه ای از عبارت «صوت یا تصویر یا فیلم خصوصی یا خانوادگی یا اسرار دیگری» استفاده شده است.^{۱۵}

یکی از موضوعات مهمی که در حفظ حقوق کودکان باید به آن توجه داشت، حریم خصوصی آنهاست که در ماده ۱۶^{۱۶} کنوانسیون حقوق کودک تصریح شده است. در این ماده می توان گفت که هم پدر و مادر و اعضای خانواده و هم سایر افراد بیگانه از دخالت در امور خصوصی کودکان منع شده اند. «در قوانین موضوعه داخلی کشورمان در خصوص حریم خصوصی کودکان در جایی که عنصر قانونی و یا قانون گذار حاضر باشند، دست به قانون نویسی زده اند و در هیچ یک از اسناد و قوانین میزان حریم خصوصی کودکان و گستره حق والدین جهت ورود به این محیط را معین ننموده اند. شاید در توجیه این موضوع بتوان گفت قانون گذار میزان حریم خصوصی کودکان را به فرهنگ خانواده ها محول نموده است.»^{۱۷} در بحث مدلینگ کودکان یکی از مسائلی که وجود دارد بحث نقض حریم خصوصی کودکان است که توسط والدین آنها صورت می گیرد و با اشتراک گذاری عکس یا فیلم کودکان در فضای مجازی با انگیزه هایی مانند کسب در آمد، منجر به نقض حریم خصوصی کودکان می شوند. همین نقض حریم خصوصی کودکان باعث می شود که شخصیت کودک آسیب جدی ببیند و با توجه به اینکه «تصاویر کودکان در معرض دید عموم قرار می گیرند، ممکن است در آینده طعمه ای برای آزارگران جنسی یا افراد پدوفیل باشد.»^{۱۸}

اساساً مدلینگ کودکان در فضای مجازی به صورت مستقیم و ساختاری با نقض داده های شخصی کودک نیز پیوند می خورد، زیرا این نوع فعالیت ماهیت کودک را از یک فرد دارای حریم خصوصی به یک سوژه قابل بهره برداری تبدیل می کند. در فرایند مدلینگ آنلاین، والدین یا مدیران صفحات ناچار می شوند تصاویر، ویدئوها، نام، سن، صدا، علایق، سبک زندگی، موقعیت های مکانی و حتی الگوهای رفتاری کودک را منتشر کنند و همین داده ها، طبق استانداردهای بین المللی حفاظت از داده ها، جزو اطلاعات شخصی و گاه حساس محسوب می شوند. تفاوت اصلی فضای

^{۱۵}. باقر انصاری، حقوق رسانه، (تهران: سمت، ۱۳۹۷)، ۱۵۳.

^{۱۶}. در امور خصوصی، خانوادگی یا مکاتبات هیچ کودکی نباید مداخله خودسرانه یا غیرقانونی کرد یا به صورت غیر قانونی عزت و آبروی او را مورد تعرض قرار داد. ۲. کودک حق برخورداری از حمایت قانون را در برابر این گونه مداخلات و تعرضات دارد.

^{۱۷}. مهرویه شجاع، مختصری پیرامون گستره حق والدین بر کودکان در حقوق موضوعه ایران و کنوانسیون حقوق کودک، (تهران: آذرفر، ۱۴۰۰)، ۷.

^{۱۸}. مریم شریعتی و معصومه زمانیان، «انتشار تصاویر کودکان در فضای مجازی و تأثیر آن بر شخصیت سازی پیش از بلوغ ایشان، در پرتو حقوق ایران و مقررات بین المللی»، نشریه حقوق و مطالعات نوین، ۲۲ (۱۴۰۰): ۶۹.

مجازی با محیط‌های سنتی در این است که داده‌ها نه فقط مشاهده می‌شوند، بلکه ذخیره، تحلیل، ترکیب و بازتولید می‌گردند؛ بنابراین کودک عملاً بدون توان رضایت آگاهانه وارد چرخه‌ای می‌شود که در آن هویت دیجیتال او پیش از شکل‌گیری شخصیت مستقلش ساخته و تثبیت می‌شود. مدلینگ کودک باعث می‌شود داده‌های او از کنترل خانواده خارج شود و در اختیار پلتفرم‌ها، تبلیغ‌دهندگان و اشخاص ثالث قرار گیرد و این وضعیت خطراتی مانند پروفایل‌سازی تجاری، هدف‌گیری تبلیغاتی، دست‌کاری تصویر کودک، جعل هویت و حتی سوءاستفاده‌های ثانویه را افزایش می‌دهد. از منظر حقوقی، اصل حداقل‌سازی داده و بهترین منافع کودک که در اسناد بین‌المللی حمایت از داده‌ها و حقوق کودک پذیرفته شده‌اند، در مدلینگ آنلاین نقض می‌شود، زیرا انتشار مستمر محتوا معمولاً بیش از آن چیزی است که برای هدف مشروع لازم باشد. علاوه بر این، ماندگاری داده‌ها سبب می‌شود آثار نقض حریم خصوصی محدود به زمان کودکی نباشد و در آینده تحصیلی، شغلی و اجتماعی فرد نیز تأثیر بگذارد؛ تصویری که امروز برای جذب مخاطب منتشر می‌شود، ممکن است سال‌ها بعد به ابزار قضاوت، تمسخر، تبعیض یا فشار روانی تبدیل گردد. از سوی دیگر، قابلیت بازنشر و ویرایش محتوا باعث می‌شود داده‌های کودک از زمینه اصلی خود جدا شده و در بسترهایی به کار رود که والدین هیچ کنترلی بر آن ندارند و همین امر نقض داده‌های شخصی را از یک خطر احتمالی به یک فرآیند مستمر تبدیل می‌کند. مدلینگ کودکان در فضای مجازی نه فقط یک فعالیت نمایشی، بلکه یک مداخله عمیق در حریم داده‌ای کودک است که با تولید، تثبیت و گردش غیرقابل کنترل اطلاعات شخصی، حق کودک بر حریم خصوصی، امنیت داده‌ها و شکل‌گیری آزادانه هویت دیجیتال را به طور ساختاری تهدید می‌کند.

۳-۴-۲. نقض حق بر تصویر

یکی از مسائل و موضوعات مهمی که در بحث مدلینگ کودکان اهمیت دارد، انتشار تصاویر یا فیلم از کودکان است که طبعاً هیچ‌گونه اجازه‌ای از کودک برای انتشار آن گرفته نمی‌شود. در نظام‌های حقوقی مختلف، تلاش کرده‌اند تا برای حمایت از اشخاص، حق ویژه‌ای را برای آنها درباره تصویرشان به رسمیت بشناسند. منظور از این حق این است که فرد بر تصویر خود که شامل چهره و هیئت ظاهری او می‌شود، حق کنترل دارد.^{۱۹} بدین ترتیب شخص می‌تواند درباره اینکه دیگران از وی تصویر بگیرند یا خیر و اینکه در چه موقعیتی از وی عکس بگیرند، تصمیم بگیرد. همچنین شخص اختیار دارد تا در خصوص انتشار یا عدم انتشار تصویر و نیز استفاده یا عدم استفاده از آن، انتخاب کند.

۲۰

در ماده ۷۴۵ قانون مجازات اسلامی نسبت به این موضوع آمده است: «هر کس به وسیله سامانه‌های رایانه‌ای یا مخابراتی صوت یا تصویر یا فیلم خصوصی یا خانوادگی یا اسرار دیگری را بدون رضایت او جز در موارد قانونی منتشر کند یا در دسترس دیگران قرار دهد، به نحوی که منجر به ضرر یا عرفاً موجب هتک حیثیت او شود به حبس... یا جزای

^{۱۹}. باقر انصاری، «مطالعه تطبیقی مسئولیت مدنی ناشی از نقض حقوق مربوط به شخصیت در رسانه‌ها»، نشریه حقوق خصوصی، ۲ (۱۳۹۱)، ۷۹.

^{۲۰}. عباس میرشکاری، «حق تصویر»، نشریه حقوق خصوصی، ۱۵ (۱۳۹۷): ۱۵۲.

نقدی... یا هر دو مجازات محکوم خواهد شد.» بر اساس این ماده عمل شخص باید دو مؤلفه ضرر یا هتک حیثیت را داشته باشد. فلذا انتشار تصویر کودکان بدون رعایت این حق از حقوقشان به نوعی نقض حق بر انتشار تصویر آنان است.

۳-۴-۳. تعارض حقوقی میان حق بر حریم خصوصی کودک و حق والدین بر رعایت

مصلحت

در ادامه آسیب‌های ناشی از مدلینگ بر کودکان از منظر حقوقی، از جمله مباحث دیگر قابل‌بحث، توجه به تعارض میان حق بر حریم خصوصی کودک از یک سو و حق والدین بر رعایت مصلحت کودک است. به این ترتیب پرسیدنی است که اگر والدین اظهار بدارند که حضور کودک در فضای مجازی به واسطه مصلحت وی و کسب درآمد است، آیا همچنان می‌توان به واسطه عدم رعایت مصلحت کودک آنها را مسئول دانست یا خیر.

اساساً طبق قانون مدنی، مصلحت کودک شامل تأمین نیازهای مادی، معنوی، و روانی اوست، و هرگونه تصمیم والدین، از جمله حضور کودک در فضای مجازی برای کسب درآمد، باید با این اصل سازگار باشد. ماده ۱۱۸۴ قانون مدنی نیز اختیار مدیریت اموال کودک را به والدین می‌دهد، مشروط بر اینکه به نفع کودک باشد؛ در غیر این صورت، دادگاه می‌تواند دخالت کند. از سوی دیگر، حریم خصوصی کودک به عنوان یک حق بنیادین در اصل ۲۵ قانون اساسی (منع تجسس غیرقانونی) و ماده ۱ قانون جرایم رایانه‌ای (جرم‌انگاری دسترسی غیرمجاز به داده‌ها) به رسمیت شناخته شده است.^{۲۱}

انتشار تصاویر، ویدئوها، یا اطلاعات شخصی کودک در فضای مجازی توسط والدین، اگر بدون رضایت آگاهانه کودک (در سنی که قابلیت درک دارد) یا باهدف بهره‌کشی اقتصادی باشد، می‌تواند نقض حریم خصوصی تلقی شود. ماده ۳ قانون حمایت از کودکان و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹، هرگونه بهره‌کشی از کودکان، از جمله استفاده ابزاری برای کسب درآمد، را جرم دانسته و مجازات حبس یا جزای نقدی را پیش‌بینی کرده است.

در ایران، فقدان قانون جامع حفاظت از داده‌های شخصی، خلأهایی در حمایت از حریم خصوصی کودکان در فضای مجازی ایجاد کرده است. با این حال اگر والدین با ادعای مصلحت (مثلاً کسب درآمد برای آینده کودک) حریم خصوصی او را نقض کنند، مانند انتشار محتوای حساس یا استفاده تجاری از تصویر کودک، ممکن است مشمول ماده ۱۷ قانون جرایم رایانه‌ای شوند که انتشار محتوای غیرقانونی را با حبس یا جزای نقدی جرم‌انگاری کرده است.

والدین طبق ماده ۱۱۷۳ قانون مدنی مسئول تأمین مصلحت کودک هستند، اما این مسئولیت با محدودیت‌هایی همراه است. اگر حضور کودک در فضای مجازی به بهره‌کشی، نقض حریم خصوصی، یا آسیب روانی منجر شود، والدین مسئول‌اند و ممکن است با ضمانت‌های اجرایی مانند سلب حضانت (ماده ۱۱۷۳ قانون مدنی)، جریمه، یا حبس مواجه شوند. ادعای کسب درآمد برای آینده کودک، اگر با سوءاستفاده یا نقض حقوق کودک همراه باشد، نمی‌تواند توجیه قانونی داشته باشد، زیرا مصلحت کودک شامل حفاظت از کرامت، سلامت روانی، و حریم خصوصی اوست.

^{۲۱}. زیبا پروانه، بررسی تطبیقی قوانین حمایتی از کودک در حقوق ایران و کنوانسیون حقوق کودک، (تهران: رهام اندیشه، ۱۳۹۸): ۸۴.

در سطح بین‌المللی نیز، کنوانسیون حقوق کودک (۱۹۸۹) که ایران نیز به آن پیوسته است، در ماده ۱۶ حق کودک بر حریم خصوصی را تضمین کرده و در ماده ۳ اصل مصلحت کودک را اولویت قرار داده است. ماده ۳۲ این کنوانسیون، بهره‌کشی اقتصادی از کودکان را ممنوع کرده و دولت‌ها را مکلف به نظارت بر فعالیت‌هایی مانند تولید محتوای تجاری در فضای مجازی می‌کند. در نظام‌های حقوقی غربی، مانند مقررات عمومی حفاظت از داده‌ها^{۲۲}، ماده ۸ رضایت صریح والدین برای پردازش داده‌های کودکان زیر ۱۶ سال در فضای مجازی را الزامی می‌داند، اما والدین نمی‌توانند بدون رعایت مصلحت کودک از این حق سوءاستفاده کنند.^{۲۳}

در ایران، پرونده‌های قضایی مشخص و عمومی در این زمینه کمتر رسانه‌ای شده‌اند، اما مواردی گزارش شده که والدین به دلیل انتشار تصاویر کودکان در شبکه‌های اجتماعی با شکایت نهادهای نظارتی یا اقوام مواجه شده‌اند. از جمله پرونده "صفحه سه نوجوان" در اینستاگرام، یکی از موارد برجسته سوءاستفاده اقتصادی و فرهنگی از کودکان در فضای مجازی در ایران است که در خردادماه ۱۴۰۱ جنجال گسترده‌ای به پا کرد و پلیس فتا را به پیگیری واداشت. این پرونده حول اکانتی در اینستاگرام با عنوانی شبیه به "پادشاه و ملکه‌هایش" می‌چرخید که توسط یک پسر نوجوان حدود ۱۳-۱۴ ساله اداره می‌شد و بیش از ۴۰۰ هزار دنبال‌کننده جذب کرده بود. محتوای صفحه شامل ویدئوهای کلیپ‌وار بود که در آن‌ها، این پسر نوجوان نقش یک «مرد چندزنه» را بازی می‌کرد و دو دختر نوجوان (حدود ۱۳-۱۵ ساله) به عنوان "ملکه‌های" او ظاهر می‌شدند؛ ویدئوها اغلب با تم‌های غیراخلاقی، ترویج سبک زندگی تجملی و سرمایه‌دارانه، و حتی اشاره‌های صریح به سوءاستفاده جنسی یا اقتصادی (مانند تأمین درآمد از طریق محتوای جنجالی) همراه بود. پشت‌صحنه این تولیدات، والدین و بستگان این نوجوانان قرار داشتند که باهدف کسب درآمد از طریق جذب فالوور، لایک و تبلیغات، فرزندان خود را به عنوان «بازیگر» و «ویرترین» صفحه به کار می‌گرفتند. گزارش‌ها نشان می‌دهد که والدین از ماه‌ها پیش با آزمون و خطا، ایده‌هایی مانند «کودک دو زنه» را برای افزایش بازدیدها آزمایش کرده بودند، و حتی در بیهوده صفحه جمله‌ای انگلیسی مبنی بر «مدیریت توسط والدین» درج شده بود تا از مسدود شدن اکانت جلوگیری کنند. ورود پلیس فتا به این ماجرا پس از موج اعتراضات عمومی، گزارش‌های مردمی و پوشش رسانه‌ای رخ داد. پلیس فتا اعلام کرد که دو دختر نوجوان احضار، تفهیم اتهام و برایشان قرار مجرمیت صادر گردید؛ همچنین، علیه فردی که صفحه اصلی را در اختیار داشت (یکی از والدین یا بستگان)، اقدام قضایی در جریان قرار گرفت. پلیس فتا تأکید کرد که کودکان در چنین صفحاتی اغلب قربانی امیال والدین هستند و فاقد ظرفیت تصمیم‌گیری مناسب‌اند، و والدین به عنوان نقش‌گردان اصلی، مسئول تولید محتوای خارج از عرف و هنجار (مانند ترویج سبک زندگی مغایر با ارزش‌های اسلامی و اجتماعی) شناخته می‌شوند. این پرونده با استناد به قانون حمایت از کودکان و نوجوانان (ماده ۳، مبنی بر ممنوعیت بهره‌کشی از اطفال) و قانون جرایم رایانه‌ای (مواد مرتبط با انتشار محتوای غیراخلاقی) پیگیری گردید.

22. GDPR

۲۳. الهام لامعی رامندی، حقوق کودک: برگرفته از پیمان نامه جهانی حقوق کودک برای کودکان ۴ تا ۱۱ سال، (تهران: ذکر، ۱۴۰۳): ۳۰.

در سطح بین‌المللی نیز، پرونده‌های متعددی وجود دارد. در فرانسه، در سال ۲۰۱۶، والدینی به دلیل انتشار تصاویر خصوصی فرزندانشان در فیس‌بوک تحت قانون حریم خصوصی این کشور جریمه شدند. دادگاه استدلال کرد که انتشار تصاویر بدون رضایت کودک نقض ماده ۸ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر (حق بر حریم خصوصی) است. در ایالات متحده، پرونده‌ای در سال ۲۰۲۰ علیه یک مادر بلاگر در اوهایو مطرح شد که از فرزندانش برای تولید محتوای یوتیوب استفاده می‌کرد. پس از گزارش آسیب‌های روانی به کودکان، مقامات ایالتی حضانت را محدود کردند و او به جریمه نقدی محکوم شد. این موارد نشان می‌دهد که حتی در نظام‌های حقوقی لیبرال، مصلحت کودک بر منافع اقتصادی والدین اولویت دارد.

۵. حدود اختیارات والدین در ارتباط با کودک

پس از بررسی آسیب‌های ناشی از مدلینگ بر کودکان که عمدتاً ناشی از رغبت والدین به مدل‌شدن کودکانشان است، در این بخش به دو مفهوم مهم که عبارت‌اند از: ولایت و حضانت در رابطه والدین با فرزندان پرداخته خواهد شد، تا ضمن بررسی مفهوم آنها، حدود اختیارات والدین در بستر این دو مفهوم مورد بررسی قرار گیرد، چرا که تعیین این حدود اساساً در تعیین مسئولیت یا عدم مسئولیت والدین در قبال آسیب‌های وارده نقش مهمی دارد.

۵-۱. ولایت

از جمله موضوعاتی که تعیین حدود آن در جمع‌بندی مباحث مربوط به پژوهش حاضر نیازمند توجه است، بحث ولایت است. در تعریفی که برخی از حقوق‌دانان از ولایت در روابط خانوادگی انجام داده‌اند، آمده است: «ولایت در روابط خانوادگی سلطه و اقتداری است که قانون‌گذار به منظور اداره اموال و گاه تربیت کودک (سفیه یا مجنونی که حجرشان متصل به زمان صغر است) به پدر و جد پدری اعطا نموده است.»^{۲۴} در قانون مدنی نیز در ماده ۱۱۹۴ به موضوع ولایت پدر و جد پدری اشاره شده است. فلذا در حال حاضر، پدر و جد پدری در عرض یکدیگر به‌عنوان ولی قهری شناخته می‌شوند و مادر فاقد ولایت می‌باشد.

با عنایت به تعریف فوق به‌نحوی می‌توان گفت که ولایت در این حالت آمیخته‌ای از حق و تکلیف می‌باشد. از این جهت که باید صلاح مولی علیه حفظ شود نوعی تکلیف است و از این جهت که اختیارات و امتیازاتی ناشی از این سلطه و اقتدار به ولی داده می‌شود، نوعی حق می‌توان آن را قلمداد کرد.

۵-۲. حضانت

حضانت نیز از جمله مسائلی است که در روابط بین والدین و کودک دارای اهمیت بسیار می‌باشد. در تعریف حضانت آمده است: «حضانت نگاه‌داشتن طفل، مواظبت و مراقبت او و تنظیم روابط او با خارج است، با رعایت حق ملاقات که برای خویشان نزدیک طفل شناخته شده است؛ بنابراین حضانت بیشتر ناظر به حمایت جسمی از کودک است، هرچند که حمایت روحی و اخلاقی طفل نیز در این نهاد حقوقی، هم در حقوق اسلام و هم در حقوق جدید ایران

^{۲۴}. ناصر کاتوزیان، دوره مقدماتی حقوق مدنی خانواده، (تهران: میزان، ۱۳۹۸): ۳۵۳.

منظور بوده است.^{۲۵} بنابراین به عنایت به تعریف فوق می‌توان گفت ننگه‌داری از فرزند و تربیت وی حق و تکلیف پدر و مادر است تا اینکه کودک به سن بلوغ و رشد برسد که در ماده ۱۱۶۸ قانون مدنی به آن اشاره شده است.

پس از بررسی مفاهیم فوق لازم به ذکر است گاهی موارد والدین اعمال حق ولایت و حضانت خود را وسیله‌ای برای اضرار به فرزندان خویش قرار می‌دهند. باید توجه داشت که این سلطه و اختیار دارای یک فلسفه بسیار مهمی بوده و آن هم حفظ مصلحت و حمایت از کودک می‌باشد. فلذا حدود اقتدار مذکور باید بر این مبنا تحلیل شود. فلذا والدین موظف هستند در تدابیر و اعمال خود نسبت به کودکان مصلحت او را منظور نمایند و عملی خلاف غبطه و مصلحت او انجام ندهند. در حقوق موضوعه ایران نیز در مواد ۱۱۸۲ تا ۱۱۸۷ قانون مدنی و مواد ۷۹، ۸۰، ۸۱ و ۸۳ قانون امور حسبی می‌توان این موضوع را استنباط کرد. هرچند در این مواد هیچ تصریحی در مورد ولایت یا حضانت نشده است. از جهت دیگر این موضوع یک مسئله عقلی است که هیچ فردی بر دیگری حاکمیت و سلطه ندارد و اگر اقتداری نیز از نظر شرع و قانون بر امور کودکان منظور شده است، تنها از بعد حمایتی و حفظ حق و حقوق و مصالح او بوده است. پس پدر و جد پدری در مقام اعمال حق ولایت و حضانت و مادر در مقام اعمال حق حضانت موظف به رعایت مصالح کودک خود می‌باشند.

در فقه اسلامی در این باب قواعدی وجود دارد که از جمله آنها می‌توان به قاعده لاضرر اشاره کرد که بر اساس قاعده لاضرر اساساً نباید کسی به دیگری ضرری وارد کند و حتی والدین هم در مقام اعمال حق ولایت و حضانت خویش باشند و ضرری به طفل وارد شود، باید جبران شود. زیرا این قاعده منصرف از روابط خویشاوندی میان عامل ضرر و زیان‌دیده است.

باتوجه به مطالب ذکر شده به نظر می‌رسد جبران خسارت وارد به کودک از سمت ولی بدیهی و مسلم است، اما با یک سری از روایاتی مواجه هستیم که ممکن است شبهاتی را در نظر ایجاد کند که ولی قهری را که پدر و جد پدری می‌باشد، مسئول ندانیم، لذا ضروری می‌نماید که ضمن طرح این روایات به حل این شبهات پرداخته شود.

۵-۲-۱. روایت «انت و مالک لأیک»

یکی از روایاتی که ممکن است منجر به سو استفاده از حق ولایت گردد، روایت صحیحه ابو حمزه ثمالی می‌باشد که از امام باقر (ع) است به این نحو که «رسول خدا (ص) به شخصی فرمودند: تو و دارایی‌ات از آن پدرت هستی. سپس امام باقر (ع) فرمودند: خوش ندارم که پدر از اموال فرزندش جز به اندازه نیازش که به ناچار محتاج به آن است، بردارد. زیرا خداوند فساد و تباهی را دوست ندارد.»^{۲۶} بر اساس ظاهر این روایت، این شبهه ایجاد می‌شود که ولایت بی‌قید و شرط و مطلق بر فرزند خویش دارد. در صورتی که به نظر می‌رسد با عنایت به شرایط زمانی و مکانی مقارن با صدور روایت و اقتضائات مربوطه، برخی از موضوعات احکام در عصر صدور منصرف به مصادیقی است که دارای

^{۲۵}. سید حسین و اسدالله امامی، مختصر حقوق خانواده، (تهران: میزان، ۱۳۹۸): ۴۱.

^{۲۶}. ابوجعفر محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، جلد پنجم. (تهران: الاسلامیه، ۱۴۰۷): ۱۳۵.

ویژگی‌های خاصی می‌باشند. چنین روشی را می‌توان در روایت متعدد معصومان در مورد ولایت پدر جاری دانست و اطلاق روایت‌های این‌چنینی را جایز ندانست؛ بنابراین روایاتی که در ظاهر بر سلطنت بی‌قید و شرط پدر بر فرزند و اموال او دارند، با توجه به مقررات مسلمی نظیر قاعده سلطه، احترام به مال افراد و قاعده لاضرر باید حکمی استجابی و اخلاقی تلقی شوند، یا تنها بر حال حاجت و ضرورت پدر حمل گردند.^{۲۷}

۵-۲-۲. روایت عدم قصاص پدر در قتل فرزند

به موجب ماده ۳۰۱ قانون مجازات اسلامی که از ریشه در فقه امامیه دارد، در صورتی که پدری مرتکب قتل فرزند خود شود، از تعقیب کیفری مصون نخواهد بود، هر چند با کیفر قصاص نیز مواجه نخواهد شد. مستند این روایت، روایت امام صادق (ع) می‌باشد که فرمودند: «لا یقتل الرجل بولده اذا قتله و یقتل الولد اذا قتل والده؛ پدر به خاطر قتل فرزند خود کشته نمی‌شود، اما فرزند به خاطر قتل عمده پدرش کشته می‌شود.»^{۲۸} به نظر می‌رسد به توجه به دلایلی که برای توجیه قصاص ناپذیری پدر آورده می‌شود، باید گفت سببیت پدر در وجود فرزند توجیهی فلسفی و مفهومی انتزاعی است که با تحلیل‌های مبتنی بر واقعیت‌های عینی و تجربی معاصر سازگاری ندارد. علاوه بر این نباید از حق ولایت پدر، به عنوان مجوزی برای قربانی ساختن فرزندان بی‌گناه بهره برد.^{۲۹}

پس به عنوان جمع‌بندی این بخش، در رابطه والدین با فرزندان باید عنایت شود که این رابطه یک رابطه بی‌قید و شرط نیست و والدین در عین حال که اختیاراتی در مواجهه با فرزند خویش دارند، یکی سری تکالیفی نیز دارند و این گونه نیست که آنها بخواهند از این حق خود سو استفاده کنند. فلذا هرگز این اجازه به والدین داده نمی‌شود که بخواهند به بهانه وجود این رابطه نسبت به حقوق انسانی کودک تعرض کنند.

۶. مسئولیت مدنی والدین در قبال آسیب‌های وارده به کودک

در مسائل مربوط به مسئولیت مدنی، برای تحقق مسئولیت سه رکن ضرر، فعل زیان‌بار و رابطه سببیت بین فعل و ضرر لازم است؛ لذا در ادامه رکن ضرر و فعل زیان‌بار مورد بررسی قرار گرفته و ضمن هر یک از ارکان مذکور، به مسئولیت والدین در قبال آسیب‌های واده از طریق مدلینگ بر کودکان پرداخته خواهد شد. در مورد رابطه سببیت نیز به دلیل آنکه در این موضوع نکته خاصی وجود ندارد، لذا در بخش مجزا به آن پرداخته نمی‌شود و موضوع تابع قواعد عمومی است.

۶-۱. وجود ضرر

^{۲۷} ناصر مکارم شیرازی، انوار الفقاهه، کتاب البیع، جلد اول. (قم: مدرسه الإمام علی بن ابی طالب، ۱۴۱۳): ۴۳۳.

^{۲۸} محمد بن حسن حرعاملی، وسائل الشیعه، جلد نوزدهم. (بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۱۴): ۵۷.

^{۲۹} مهرداد رایجیان اصلی، مهرداد، «موقعیت اطفال بزهکار - بزه‌دیده در حقوق ایران»، نشریه دیدگاه‌های حقوق قضایی، ۲ (۱۳۹۱): ۱۴.

اساساً در خصوص ضرر مقرر شده است که: «ضرر عبارت از هر کاستی و نقصانی است که بر مال و حقوق مالی یا جسم یا حیثیت و شهرت یا عواطف شخص، به طور ناروا و ناخواسته، از طرف دیگری وارد شود.»^{۳۰} اینک در ادامه به این موضوع خواهیم پرداخت که صرف ضرر برای مسئولیت والدین و سرپرستان کفایت می‌کند یا خیر؟ اگر قصد والدین و سرپرستان احسان باشد باز هم به واسطه ضرر باید با مسئولیت مواجه شوند یا لزوماً نیازمند احراز تقصیر و قصد خواهیم بود.

بر اساس ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی، اگر فعل والدین، حتی با نیت خیر یا احسان، در راستای مدلینگ کودک در فضای مجازی رفتاری کنند که به ضرر غیرقانونی منجر شود، مسئولیت مدنی به آنها قابل تحمیل است. برای مثال، اگر والدین با قصد تبلیغ یا کسب درآمد، تصاویر کودک را در فضای مجازی منتشر کنند و این اقدام به نقض حریم خصوصی، سوءاستفاده یا آسیب روانی منجر شود، حتی بدون قصد ضرر، مسئولیت مدنی قابل اعمال است، مشروط بر اینکه رابطه سببیت بین فعل آنها و ضرر وارده احراز شود.

در فقه اسلامی نیز، اصل براءت و نیت خیر به تنهایی نمی‌تواند مانع مسئولیت شود، فقها تأکید دارند که اگر عملی، حتی با نیت خیر، به ضرر کودک منجر شود، والدین مسئول هستند، زیرا وظیفه آنها جلوگیری از هرگونه آسیب است. برای مثال، اگر استفاده از کودک در مدلینگ به تبرج یا نقض عفت عمومی منجر شود، از نظر شرعی جایز نیست و والدین ممکن است مسئول جبران خسارت باشند؛ بنابراین، حتی اگر والدین با نیت خیر یا احسان اقدام کنند، در صورتی که عمل آنها به ضرر غیرقانونی منجر شود، مسئول جبران خسارت خواهند بود.

۶-۲. فعل زیان‌بار والدین و سرپرستان

فعل زیان‌بار والدین یا سرپرستان قانونی در استفاده از کودک برای مدلینگ در فضای مجازی، به رفتاری گفته می‌شود که با نقض وظیفه قانونی یا شرعی آنها، به ضرر غیرقانونی برای کودک منجر شود و در چارچوب قوانین ایران، به ویژه ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی مصوب ۱۳۳۹، مبنای مسئولیت مدنی قرار گیرد. در فقه اسلامی، والدین موظف به حفظ سلامت جسمی، روانی و اخلاقی کودک هستند، چنان‌که آیه ۶ سوره تحریم و حدیث «كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ» در وسائل الشیعه بر این وظیفه تأکید دارند.

در نظام حقوقی ایران، فعل زیان‌بار والدین در مدلینگ مجازی زمانی مصداق پیدا می‌کند که رفتار آنها، حتی با نیت خیر، به نقض حریم خصوصی، آسیب روانی، جسمی یا اخلاقی کودک منجر شود. برای مثال، انتشار تصاویر یا ویدئوهای کودک در شبکه‌های اجتماعی بدون محوکردن چهره یا محدودکردن دسترسی، به ویژه اگر با ژست‌ها، پوشش یا محتوایی همراه باشد که به تبرج یا جلب توجه نامناسب منجر شود، می‌تواند زیان‌بار تلقی شود. این رفتار ممکن است به سوءاستفاده‌های سایبری، مانند ذخیره‌سازی تصاویر توسط افراد ناشناس، آزار و اذیت آنلاین، یا بهره‌برداری

^{۳۰} علیرضا باریکلو، مسئولیت مدنی، (تهران: میزان، ۱۳۹۹): ۶۸.

تجاری غیرمجاز منجر شود. همچنین، نمایش مکرر کودک در فضای مجازی برای تبلیغات یا مدلینگ، بدون توجه به آثار روانی مانند اضطراب، کاهش اعتماد به نفس یا فشار اجتماعی، می‌تواند مصداق فعل زیان‌بار باشد.^{۳۱}

برای نمونه، اگر والدین تصاویر کودک را با پوشش نامناسب یا در موقعیت‌هایی که عرفاً خصوصی تلقی می‌شود (مانند لحظات شخصی یا خانوادگی) منتشر کنند و این اقدام به سوءاستفاده، تحقیر یا آسیب روانی کودک منجر شود، فعل آن‌ها زیان‌بار محسوب می‌شود.

۶-۳. احراز رابط سببیت میان ضرر و فعل زیان‌بار

برای تحمیل مسئولیت مدنی، لازم است رابطه سببیت بین رفتار والدین و ضرر وارده به کودک احراز شود. مثلاً، اگر انتشار تصاویر کودک در فضای مجازی به آزار سایبری یا سوءاستفاده منجر شود، این رابطه سببیت قابل اثبات است. حتی اگر والدین با نیت خیر، مانند کسب درآمد یا شهرت برای کودک، اقدام به انتشار تصاویر کرده باشند، کوتاهی در پیش‌بینی خطرات احتمالی (مانند عدم محدود کردن دسترسی یا بی‌توجهی به محتوای نامناسب) می‌تواند مصداق قصور باشد. ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی نیازی به احراز قصد ضرر ندارد و صرف وقوع ضرر غیرقانونی و رابطه سببیت برای مسئولیت کافی است.

بنابراین، رفتارهایی مانند انتشار تصاویر کودک بدون رضایت آگاهانه او (در صورتی که به سن تشخیص رسیده باشد)، استفاده از پوشش یا ژست‌های نامناسب با سن کودک، یا نادیده گرفتن خطرات فضای مجازی (مانند دسترسی افراد ناشناس به تصاویر)، مصداق فعل زیان‌بار است. این اعمال، حتی بدون قصد ضرر، در صورتی که به آسیب‌هایی مانند نقض حریم خصوصی، سوءاستفاده یا مشکلات روانی منجر شوند، می‌توانند مسئولیت مدنی والدین را به دنبال داشته باشند. برای اجتناب از این مسئولیت، والدین باید با رعایت حدود شرعی و قانونی، مانند محدود کردن دسترسی، محو کردن چهره یا اطمینان از محتوای مناسب، از بروز ضرر جلوگیری کنند.

نتیجه

اکنون با گسترش فناوری‌های نو و ظهور فضای مجازی، نوعی جابه‌جایی مفهومی رخ داده است، دیگر این فرزندان نیستند که مرتکب فعل زیان‌بار می‌شوند، بلکه خود والدین یا سرپرستانند که با تصمیم آگاهانه و ارادی، کودک را در معرض نگاه عمومی و تجاری قرار می‌دهند و از او برای جلب توجه، کسب درآمد یا اعتبار اجتماعی بهره‌کشی می‌کنند. از این رو، باید گفت مسئولیت مدنی در چنین مواردی به گونه‌ای معکوس تحمیل می‌شود؛ یعنی اولیا نه به دلیل قصور در نظارت، بلکه به دلیل فعل مثبت و ارادی ناقض حق کودک، مسئول‌اند. در تحلیل مبانی این مسئولیت، نخست باید توجه داشت که بر اساس کنوانسیون حقوق کودک مصوب ۱۹۸۹، کودک دارای حق بر حریم خصوصی، حق بر مصونیت از بهره‌کشی اقتصادی و حق بر رشد آزاد شخصیت خویش است. والدین در مقام ولی یا

^{۳۱} هادی بخردی نسب، بهره‌کشی جنسی از کودکان و حقوق کودک در اسناد بین‌المللی حقوق بشر، مقاله ارایه شده به اولین همایش ملی جهانی سازی حقوق

کودکان و نوجوانان از دیدگاه حقوقی و روانشناسی (۱۳۹۷): ۱۱.

سرپرست، مکلف به رعایت مصالح عالیه کودک هستند و هیچ‌گونه حقی برای استفاده تبلیغاتی، تجاری یا نمایشی از تصویر یا زندگی او بدون رعایت رضایت آگاهانه و مصلحت واقعی اش ندارند. در این میان، مدلینگ کودک در فضای مجازی مصداق بارز نقض این حقوق است، زیرا عموماً بدون رضایت واقعی و مبتنی بر درک کودک انجام می‌شود، جنبه اقتصادی یا نمایشی دارد، و اغلب آثار روانی، اجتماعی و حیثیتی جبران‌ناپذیری برای کودک به همراه می‌آورد. از این رو، مسئولیت والدین در این حوزه، هم جنبه قراردادی دارد (در فرض انعقاد قرارداد تبلیغاتی به نام کودک)، و هم غیرقراردادی (در قالب تسبیب یا اتلاف منافع معنوی کودک).

در نظام حقوقی ایران، هرچند نص صریحی درباره مدلینگ کودک وجود ندارد، اما اصول کلی مسئولیت مدنی، به‌ویژه مواد ۱ و ۲ قانون مسئولیت مدنی، ظرفیت اعمال این مسئولیت را فراهم می‌سازد. ماده ۷ همان قانون مقرر می‌دارد که در صورت ورود زیان به واسطه فعل زیان‌بار دیگری که تحت مراقبت یا تربیت شخصی است، در صورت تقصیر در مراقبت، سرپرست مسئول است. هرچند این ماده بیشتر ناظر بر فعل کودک است، اما با تفسیر موسع و بر اساس اصل منع سوءاستفاده از حق، می‌توان والدینی را که با سوءاستفاده از جایگاه خود موجبات آسیب به کودک را فراهم کرده‌اند، در حکم مباشر زیان دانست.

از منظر فقهی نیز استفاده تبلیغاتی از کودک به‌مثابه ضرر معنوی و حیثیتی تلقی می‌شود، و چون والدین در موقعیت ولایت قرار دارند، مسئولیت آنان نه تنها از بین نمی‌رود؛ بلکه تشدید می‌شود، چراکه آنان مکلف به رعایت اشد مراتب احتیاط در قبال منافع طفل‌اند. همچنین، بر پایه قاعده تسبیب، هرکس سبب ورود ضرر به دیگری شود، ضامن است؛ حتی اگر مباشر، رسانه یا شخص ثالثی باشد که تصاویر کودک را منتشر می‌کند، ولی در صورت احراز سبب اولیه والدین، ضامن بر آنان مستقر خواهد شد.

در بعد اجتماعی و اخلاقی، مدلینگ کودک اغلب به عادی‌سازی نگاه ابزاری به کودکی منجر می‌شود. در بسیاری از موارد، کودک به کالایی زیباشناختی یا ابزاری برای بازاریابی تبدیل می‌شود، و این امر در بلندمدت به فروپاشی مرزهای اخلاقی میان کودکی و بزرگسالی و تضعیف ارزش‌های تربیتی می‌انجامد. از این منظر، تحمیل مسئولیت مدنی بر والدین نه فقط ضمانت اجرایی حقوقی، بلکه اقدامی بازدارنده برای حفاظت از ارزش‌های بنیادین خانواده و جامعه است. در واقع، مسئولیت مدنی در این حوزه جنبه تربیتی و پیشگیرانه نیز دارد، زیرا به والدین می‌آموزد که آزادی آنان در استفاده از فضای مجازی مطلق نیست و باید در چهارچوب حقوق کودک و مصالح عالیه او محدود شود.

بنابراین، تحمیل مسئولیت مدنی به اولیا و سرپرستان در قبال مدلینگ کودک در فضای مجازی، ضرورتی انکارناپذیر است که بر مبنای اصول عدالت، انصاف و حمایت از اشخاص ضعیف قابل‌توجه است. والدین در نظام حقوقی و اخلاقی نه تنها دارای حق ولایت بر کودک‌اند، بلکه مکلف به رعایت مصالح او هستند و هرگونه بهره‌کشی، هرچند در قالب ظاهراً بی‌ضرر و زیباشناختی، در واقع نقض تعهد به مراقبت و وفاداری نسبت به منافع طفل است. در

نتیجه، در صورت ورود زیان مادی، معنوی یا حیثیتی، ولو با قصد احسان و بدون قصد ضرر، آنان باید جبران خسارت کنند و حتی در موارد شدید، می‌توان از سلب یا محدود کردن ولایت به‌عنوان ضمانت اجرای مدنی استفاده کرد. مسئولیت در این حوزه تنها جنبه شخصی ندارد، بلکه نمادی از رویکرد جدید حقوق خصوصی در برابر فناوری‌های نو و پدیده‌های اجتماعی معاصر است؛ رویکردی که می‌کوشد کرامت انسانی را در بستر دیجیتال حفظ کند و از تبدیل کودک به ابزار تبلیغاتی جلوگیری نماید. بدین ترتیب، مسئولیت مدنی اولیا در قبال مدلینگ کودکان نه تنها پاسخی حقوقی به رفتارهای زیان‌بار است، بلکه تجلی ارزش‌های انسانی در عصر مجازی است، جایی که مرز میان آزادی و مسئولیت دوباره معنا می‌یابد و حقوق کودک به‌عنوان سنگ بنای اخلاق دیجیتال شناخته می‌شود.

از نظر سیاست قانون‌گذاری، ضروری است که در آینده مقررات خاصی در زمینه استفاده از تصویر و هویت دیجیتال کودکان تصویب شود، مشابه آنچه در برخی کشورها مانند فرانسه یا استرالیا اجرا شده است که در آن‌ها والدین موظف‌اند قبل از انتشار تصاویر کودک در فضای عمومی، رضایت قانونی و آگاهانه‌ای را اخذ کنند و در صورت استفاده تجاری از آن، بخشی از منافع به نام کودک در حسابی اختصاصی ذخیره گردد. در غیر این صورت، نظام حقوقی ایران با خلأ تقنینی مواجه خواهد بود و دادگاه‌ها ناچار به استناد به اصول کلی و قواعد فقهی برای صدور حکم خواهند بود که این امر موجب تشتت رویه و عدم حمایت مؤثر از کودکان می‌شود؛ لذا برای رفع مشکل استفاده غیرمسئولانه از کودکان در مدلینگ فضای مجازی و تحمیل مسئولیت مدنی به والدین و سرپرستان قانونی، پیشنهاد تقنینی زیر ارائه می‌شود که با مبانی فقه اسلامی، قوانین موجود ایران و نیاز به حمایت از حقوق کودک همخوانی دارد:

ماده ۱: ممنوعیت انتشار غیرضروری تصاویر و محتوای کودکان در فضای مجازی: هرگونه انتشار تصاویر، ویدئوها یا محتوای مربوط به کودکان زیر ۱۵ سال در فضای مجازی که به‌منظور مدلینگ، تبلیغات یا نمایش عمومی باشد، بدون اخذ مجوز از مراجع صالح (مانند شورای نظارت بر رسانه‌های دیجیتال یا مراجع قضایی) و رعایت شرایط حفظ حریم خصوصی و عفت عمومی، ممنوع است. والدین یا سرپرستان قانونی موظف‌اند از انتشار محتوایی که به نقض حریم خصوصی، تبرج یا آسیب جسمی، روانی و اخلاقی کودک منجر شود، خودداری کنند.

تبصره: شرایط انتشار شامل محو چهره کودک، محدود کردن دسترسی به محتوای منتشرشده و اخذ رضایت آگاهانه از کودک در صورت رسیدن به سن تشخیص (بر اساس نظر مراجع قضایی) است.

ماده ۲: مسئولیت مدنی والدین و سرپرستان قانونی: والدین یا سرپرستان قانونی که با انتشار تصاویر یا محتوای کودکان در فضای مجازی، بدون رعایت شرایط مندرج در ماده ۱، به نقض حریم خصوصی، سوءاستفاده سایبری، یا آسیب جسمی، روانی یا اخلاقی کودک منجر شوند، مسئول جبران خسارت‌های وارده به کودک هستند. در صورت اثبات رابطه سببیت بین فعل والدین یا سرپرستان و ضرر وارده، جبران خسارت شامل خسارت‌های مادی و معنوی خواهد بود.

ماده ۳: نظارت و ضمانت اجرا: مراجع صالح، از جمله شورای عالی فضای مجازی و قوه قضائیه، موظف‌اند دستورالعمل‌های لازم برای نظارت بر انتشار محتوای کودکان در فضای مجازی را تدوین و اجرا کنند. در صورت تخلف والدین یا سرپرستان از مواد ۱ و ۲، مراجع قضایی می‌توانند علاوه بر الزام به جبران خسارت، محدودیت‌هایی مانند سلب موقت ولایت یا جریمه نقدی متناسب با شدت تخلف اعمال کنند. تخلفات مکرر یا منجر به آسیب‌های جدی، مانند سوءاستفاده سایبری یا نقض عفت عمومی، می‌تواند بر اساس ماده ۱۱۸۴ قانون مدنی به سلب دائم ولایت منجر شود.

منابع

منابع فارسی

- (۱) انصاری، باقر «مطالعه تطبیقی مسئولیت مدنی ناشی از نقض حقوق مربوط به شخصیت در رسانه‌ها»، نشریه حقوق خصوصی، ۲ (۱۳۹۱): ۶۷-۹۹.
- (۲) انصاری، باقر. حقوق رسانه، تهران: نشر سمت، ۱۳۹۷.
- (۳) باریکلو، علیرضا. مسئولیت مدنی، تهران: نشر میزان، ۱۳۹۹.
- (۴) بخردی نسب، هادی «بهره‌کشی جنسی از کودکان و حقوق کودک در اسناد بین‌المللی حقوق بشر»، مقاله ارائه شده به اولین همایش ملی جهانی سازی حقوق کودکان و نوجوانان از دیدگاه حقوقی و روان‌شناسی، (۱۳۹۷): ۱-۱۹.
- (۵) بلوردی، طیه. حقوق کودک در اسلام همراه با تطبیق اجتماعی بر کنوانسیون حقوق کودک، تهران: نشر پارس کتاب، ۱۳۸۷.
- (۶) پروانه، زیبا. بررسی تطبیقی قوانین حمایتی از کودک در حقوق ایران و کنوانسیون حقوق کودک، تهران: نشر رهام اندیشه، ۱۳۹۸.
- (۷) رایجیان اصلی، مهرداد، «موقعیت اطفال بزهکار - بزه‌دیده در حقوق ایران»، نشریه دیدگاه‌های حقوق قضایی، ۲ (۱۳۹۱): ۳-۳۰.
- (۸) زبده، امیر. راهنمای عملی مدلینگ، بر اساس الگوهای ایرانی و اسلامی، تهران: نشر پردیس علم، ۱۳۹۶.
- (۹) شجاع، مهرویه. مختصری پیرامون گستره حق والدین بر کودکان در حقوق موضوعه ایران و کنوانسیون حقوق کودک، تهران: نشر آذرفر، ۱۴۰۰.

- (۱۰) شریعتی، مریم و زمانیان، معصومه، «انتشار تصاویر کودکان در فضای مجازی و تأثیر آن بر شخصیت‌سازی پیش از بلوغ ایشان، در پرتو حقوق ایران و مقررات بین‌المللی»، نشریه حقوق و مطالعات نوین، ۲۲ (۱۴۰۰): ۶۰-۷۷.
- (۱۱) صفایی، سید حسین و اسدالله امامی. مختصر حقوق خانواده، تهران: نشر میزان، ۱۳۹۸.
- (۱۲) طباطبایی، محمدحسین. تفسیر المیزان، ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی، تهران: نشر رجاء، ۱۳۹۸.
- (۱۳) طوقانی پور، فائزه. جرایم والدین و سرپرستان قانونی علیه کودکان در نظام حقوقی ایران، تهران، نشر دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۲.
- (۱۴) عباسی، مجید و مرادی، حسین، «جنگ سایبر از منظر حقوق بین‌الملل بشردوستانه»، نشریه مجلس و راهبرد، ۲۲ (۱۳۹۴): ۳۷-۶۸.
- (۱۵) عمید، حسن. فرهنگ فارسی، جلد دوم، تهران: نشر امیرکبیر، ۱۳۹۳.
- (۱۶) کاتوزیان، ناصر. دوره مقدماتی حقوق مدنی خانواده، تهران: نشر میزان، ۱۳۹۸.
- (۱۷) کهوند، محمد. شبکه عنکبوتی، قم: انتشارات ذکر، ۱۳۹۵.
- (۱۸) لامعی رامندی، الهام. حقوق کودک: برگرفته از پیمان‌نامه جهانی حقوق کودک برای کودکان ۴ تا ۱۱ سال، تهران، نشر ذکر، ۱۴۰۳.
- (۱۹) مکارم شیرازی، ناصر. تفسیر نمونه، قم: نشر دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۹۵.
- (۲۰) میرشکاری، عباس (۱۳۹۷)، «حق تصویر»، نشریه حقوق خصوصی، ۱۵ (۱۳۹۷): ۱۴۹-۱۷۴.
- (۲۱) یزدانی، فریبا، مسئولیت مدنی والدین در قبال زیان وارد به طفل، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه کاشان: ۱۳۹۴.

منابع عربی

- (۱) حر عاملی، محمد بن حسن. وسائل الشیعه، جلد نوزدهم. بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۱۴.
- (۲) کلینی، ابوجعفر محمد بن یعقوب. الکافی، جلد پنجم. تهران: نشر الاسلامیه، ۱۴۰۷.
- (۳) مکارم شیرازی، ناصر. انوار الفقاهه، کتاب البیع. جلد اول. قم: مدرسه الإمام علی بن ابی طالب، ۱۴۱۳.